

K VYBRANÝM OTÁZKAM POLITICKEJ (NE)ANGAŽOVANOSTI MLÁDEŽE NA SLOVENSKU

Nikto sa nerodí ako dobrý občan ani žiadny štát nevznikne ako demokracia. Skôr, obidvoje sú procesom, ktorý sa vyvíja počas celého života. Mladí ľudia musia byť súčasťou tohto procesu od narodenia. Spoločnosť, ktorá sa oddeľuje od svojej mládeže, odtráha sa od svojej životnej cesty.

Kofi Annan

Po udalostiach z novembra 1989, ktoré tvoria prelomovú epochu v moderných dejinách Slovenskej republiky sa vytvoril jedinečný priestor posunúť spoločenský, občiansky a politický život smerom k slobodnej demokratickej spoločnosti. Významný, ale hlavne pozitívny obrat k demokracii, ako vyhovujúcej forme organizácie spoločenského života, bol zároveň i výzvou k zodpovednosti. Zodpovednosti, prostredníctvom ktorej dochádza k vnútornej väzbe občana na spoločnosť, no súčasne aj k zmene vnímania roly občana ako pasívneho prijímateľa, ktorý sa pod vplyvom modernizácie spoločnosti mení na aktívneho „presadzovateľa“ zmien. A keďže mládež bola významným protagonistom revolučných zmien, je nemysliteľné aby sa nasledujúci proces obnovy slovenskej spoločnosti realizoval bez jej účasti. „Svojou účasťou na činnosti štátu sa totiž zaraďuje do procesu modernizačných zmien, ktoré posúvajú zastupiteľskú demokraciu smerom k participačnej demokracii s väčšími možnosťami a nárokmi na zodpovednú politickú a občiansku angažovanosť“ (Ondrejko, 2003, s. 117).

V nadväznosti na vyššie uvedené je možné usúdiť, že najvnútornejšiemu významu demokracie je vlastná práve participácia¹ občanov, ktorá je zo širšieho hľadiska vnímaná nielen ako aktívna účasť na rozhodovaní, ale aj ako aktívna účasť na rozvoji občianskej spoločnosti, v ktorej má každý jednotlivec ako občan svoje miesto. „Vďaka nej sa človek prezentuje nie ako samostatný jednotlivec, ale ako spoločenský aktér, ktorý realizuje svoj občiansky potenciál a uplatňuje ho v praxi svojho občianskeho sebauskutočňovania“ (Roško, 2000, s. 335). Participácii sa prisudzuje široký politický, občiansky a spoločenský rozmer, rozumie sa pod ňou účasť na spoločenskom živote, členstvo v občianskych združeniach, účasť na voľbách či politickom živote, organizovanie petícií alebo účasť na rozhodovaní na verejných diskusiách (Sobihardová, 2005). Dalton, opierajúc sa o modifikovanú klasifikáciu Verbu z roku 1978, rozlišuje päť druhov participácie: volenie, kampaň, komunálne aktivity, obrátenie sa na verejného činiteľa s osobným problémom a protest. Medzi formy bežnej participácie možno zaradiť aj kandidovanie do verejnej funkcie, vyjadrovanie sa k politickým otázkam v médiách, či prácu pre politickú stranu, ale aj účasť na petícii. K protestným aktivitám zaraďujeme účasť na mítingoch, bojkotoch, symbolických protestoch, štrajkoch a demonštráciách. V užšom zmysle je to zapojenie sa do práce mimovládnej organizácie alebo charitatívnych zbierok (Bútorová, Gyárfášová, 2010).

Netreba však zabúdať na fakt, že demokratický politický systém umožňuje občanom vstupovať do politiky, prináša im slobodu vybrať si v politickej voľbe nielen medzi viacerými (či príliš mnohými) možnosťami, ale ponúka im aj alternatívu nezúčastňovať sa na politickom živote spoločnosti bez závažných dôsledkov či sankcií (Katuninec - Zálešák. 2006). Na jednej strane sa občan, ako jeden zo základných subjektov politiky, usiluje presadiť svoj individuálny záujem, snaží sa stáť pri tvorbe ale aj kontrole politiky, na strane druhej sa môže bez zábran vzdať svojho podielu na riadení štátu. Znamená to teda, že v demokratických spoločnostiach, kde štát garantuje rovnaké práva všetkým, je právom občanov tak ako participovať jednako aj právom neparticipovať. Ak to aplikujeme na slovenské pomery môžeme povedať, že v posledných dvoch desaťročiach slovenská spoločnosť zažíva tento pozoruhodný paradox. Po páde komunizmu sa síce výrazne rozšíril priestor pre občiansku i politickú angažovanosť, no je zrejmé, že občania o túto možnosť v skutočnosti až tak nestoja.

¹ Z etymologickej analýzy je pojem participácia odvodený z latinského particeps, to znamená majúci diel. U nás sa prekladá ako spoluúčasť alebo rozhodovanie. (Mešťan, 1986, s. 79).

Výstižne túto problematiku prezentuje Vráblíková (2009, s. 868): „Obyvatelia postkomunistických krajín vrátane Slovenska sa odlišujú od etablovaných demokracií jednou spoločnou črtou – menšou zaangažovanosťou vo veciach verejných“, ktorú niektorí autori (napr. Ágh, 2010) označujú ako „participačný deficit“. Príčinu možno treba hľadať v diskreditácii demokracie po roku 1989, ktorá má za dôsledok sklamanie a dezilúziu ľudí z dovtedajšieho ideálu demokratického spôsobu realizovania politiky, ktorá sa čoraz častejšie prejavuje vo forme tej najelementárnejšej revolty – občianskej a politickej pasivity.

Okruh tých, ktorí sa aktívne zapájajú do spravovania vecí verejných prostredníctvom skúmaných foriem² sa nerozširuje. Je možné konštatovať, že stagnuje či dokonca postupne sa zužuje. Znepokojujúcim trendom je však skutočnosť, že medzi skupiny ľudí, ktoré sa o politické aktivity a o politiku ako takú, zaujímajú výrazne najmenej, patrí predovšetkým mladá generácia. Možno to demonštrovať tvrdením Štefančíka (2010, s. 7), že „podiel politicky aktívnej mládeže je dlhodobou nižší, než podiel populácie v produktívnom alebo postproduktívnom veku.

(Ne)záujem o politiku

Merným ukazovateľom občianskej a politickej angažovanosti je záujem o politiku, ktorý „relatívne presne odzrkadľuje situáciu a tendencie úrovne politickej a občianskej socializácie medzi mladými ľuďmi“ (Macháček, 2008, s. 4). Miera záujmu slovenskej mládeže o spoločensko-politické dianie je najnižšia v porovnaní s krajinami Európskej únie³ (treba poznamenať, že ani tu nie je všeobecný trend veľmi priaznivý). V medzinárodnom sociologickom výskume mládeže vo veku od 15 do 25 rokov – EUYOUNG, ktorý skúmal záujem mladej generácie v ôsmich krajinách predstavoval podiel pre Slovenskú mládež iba 28%, tesne za ním sa umiestnilo Estónsko (29%) a Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Írska s 30%. Francúzsko a Fínsko sa radia vedľa seba s 36% a 35% v uvedenom poradí. Podstatne vyšší záujem o politiku javí mladá generácia v Rakúsku (42%) a Taliansku (43%) a vrcholovú priečku medzi sledovanými krajinami predstavuje Nemecko, kde vyjadriло svoj veľký záujem o politiku najviac mladých ľudí (51%). (Macháček, 2005, s. 5).

Dané tvrdenie nízkeho záujmu slovenskej mládeže o veci verejné potvrdzujú aj výsledky reprezentatívneho výskumu občianskej a politickej participácie stredoškolskej mládeže Slovenska, ktorý v roku 2006 uskutočnil Ústav informácií a prognóz školstva. V ňom sa zistilo, že len 1,6% stredoškolákov sa o politiku veľmi zaujíma, 21,7% sa o politiku zaujíma pomerne dosť. Viac ako polovica, až 58,7% sa málo zaujíma a 17,6% sa vôbec o politiku nezaujíma (Akčný plán politiky mládeže, 2006).

Z vyššie spomínaného medzinárodného výskumu EUYOUNG je taktiež zrejmé, že veľká časť mladých ľudí vyjadruje skepsu k verejnému politickému životu, prejavuje nedôveru k inštitúciám právneho štátu a má tendenciu podporovať autokratické formy riadenia života v spoločnosti (Macháček, 2010a). Aj napriek tomu, že mladí s obľubou proklamujú, že sa ich politika v žiadnom prípade netýka, majú na svoj vlastný názor, ktorý vyjadrujú zväčša cez negatívne postoje. Politika sa podľa mnohých z nich spája s takými tvrdeniami ako je korupcia, klientelizmus, prázdne sľuby a viacerí ju definujú pojmami ako neistota, arogancia, nedostatok hodnovernosti, nepriehľadnosť či amorálnosť aktuálnych politických špičiek.

Záujem o národnú politiku sprevádza aj istá úroveň vedomostí o politických faktoch a udalostiach. Na základe výsledkov výskumu z roku 2007, ktorého cieľom bolo zistiť úroveň politických vedomostí stredoškolákov na Slovensku je zrejmé že študenti majú v tejto oblasti relatívne veľké medzery a ako sa ukazuje, v poslednom období sa situácia viditeľne nezlepšuje. Rezultátom uskutočneného vedomostného testu bolo zistenie, že študenti síce dokážu korektno odpovedať predovšetkým na otázky týkajúce sa elementárnych a v dlhšom časovom období nemeniacich sa politických faktov (prezident, parlamentné voľby), no značné problémy pre nich predstavujú meniace sa politické skutočnosti a ich pomenovania (Macháček, 2010b, s.280).

Aj na základe uvedených skutočností môžeme tvrdiť, že mladá generácia na Slovensku stráca záujem o politické dianie a je čoraz viac skeptická a kritická k tejto problematike. Dá sa dokonca s určitosťou povedať, že občianska a politická apatia slovenskej mládeže intenzívne pôsobí a je stabilne

²V tomto príspevku sa primárne zameriavame na (ne)záujem o politiku a volebnú (ne)účasť.

³Slovenská republika je jednou z najmladších krajín Európskej únie vzhľadom na fakt, že viac ako 35% nášho obyvateľstva tvoria mladí ľudia do 26 rokov.

zakorenená v spoločnosti. Mladí ľudia tým, že sú apatickí, pasívni a nedôverčiví oberajú samých seba o príležitosť aby ju kontrolovali a v značnej miere ovplyvňovali. Netreba zabúdať na reálny fakt, že politika čím ďalej tým viac stráca svoj pôvodný význam a „jej chápanie ako spravovanie vecí verejných, ako služby verejnosti je úplne zatlačená do úzadia“ (Bútorová – Gyarfášová, 2010, s. 461). Paušálna nedôvera a kritika voči prevládajúcemu politickému systému a politiky ako takej, môže byť vážnym rizikom pre rozvoj pluralitnej demokracie.

Volebná (ne)účasť

Subjektívnym politickým právom každého občana je volebné právo, čiže právo voliť a byť volený. Volebné právo ako princíp zakotvený priamo v Ústave Slovenskej republiky je základným politickým právom občana, ktoré mu zaručuje účasť na veciach verejných. Jednou zo stanovených podmienok volebného práva je vekové obmedzenie. Právo voliť, čiže aktívne volebné právo do Národnej rady Slovenskej republiky majú občania Slovenskej republiky, ktorí najneskôr v deň volieb dovŕšili 18 rokov veku a zdržiavajú sa v deň volieb na území Slovenskej republiky. V súvislosti s tým je ale nutné zdôrazniť, že: „stať sa občanom sa síce spravidla spája s vekom dospelosti, no skutočným občanom sa jednotliviec nestáva automaticky tým, že dosiahne vek 18 rokov“ (Macháček, 2003, s. 12). Ide v prvom rade o zdĺhavý proces, počas ktorého mladý človek získava praktické skúsenosti a osvojuje si znalosti o fungovaní spoločnosti.

Mládež ako osobitná skupina voličského elektorátu predstavujú špecifickú množinu, ktorá sa zúčastňuje na voľbách menej ako priemer všetkých oprávnených voličov⁴. Klesajúca tendencia ich voličskej účasti ide ruka v ruke so všeobecným poklesom záujmu o politickú sféru. Treba ale poznamenať, že aj napriek tomu, že táto úzko vyprofilovaná skupina ľudí vo všeobecnosti nejaví o volebný proces vysoký záujem, tvorí vo všeobecnej rovine štatisticky významnú skupinu. Podľa odborných odhadov „tvoria prvovoliči priemerne 8-10% všetkých oprávnených voličov⁵, teda silu zhruba jednej politickej strany“ (Mesežnikov, Gyarfášová, Kollár, 2003, s. 129), čo v konečnom dôsledku znamená, že môžu výrazne zasiahnuť do volebného procesu a povolebného prerozdelenia moci. Ako nevyhnutné sa javí taktiež uviesť, že životný cyklus v rámci politickej a straníckej identity mladých voličov je len v počiatočnom štádiu vývojového procesu pre ktorý je príznačná nevšimavosť, labilita a nerozhodnosť. Práve nevyprofilovaná politická orientácia, nestabilná stranícka identifikácia, neosvojené volebné správanie, žiadna predošlá skúsenosť či väzba na politickú stranu, robí z mladých voličov vhodný a častokrát dostupný politický objekt. Takto definované charakteristiky vytvárajú riziko, že sa mladí ľudia môžu stať napríklad „prioritným cieľom extrémistických formácií, ktoré mnohokrát prispôbujú svoje stratégie tak, aby nimi oslovili a využili zraniteľnosť práve spomínanej mladej generácie“ (Štefančík, 2013, s. 8.). Generácie, ktorá je akousi ideologickou tabuľou rasou, nepoznačenou duchom bývalého režimu, vyrastajúcou v pluralitnej demokratickej spoločnosti s adekvátnymi podmienkami na presadzovanie a uplatňovanie občianskych a politických slobôd. „Ignorovanie volieb sa z veľkej časti týka práve mladých ľudí, u ktorých politická socializácia už prebiehala v demokratických pomeroch... Zvyk nevoliť sa tak ťažko prelamuje...“ (Gyarfášová, 2010, s. 91). Práve v pomenovaných skutočnostiach možno hľadať prvotnú príčinu nezájmu mladých ľudí o volebný akt, ktorí nazerajú na princípy a možnosti demokracie z odlišnej perspektívy, ako tí, ktorí zažili obmedzenie slobody a neprávosti komunistického režimu.

Medzi ďalšie primárne a všeobecne známe príčiny nezájmu (nielen) mladej generácie o voľby patrí:

- verejný protest (revolta ako výsledok znechutenia, politickej skepsy, frustrácie, sklamania, nedôvery, nízkej politickej kultúry, politickej nestability),
- prisudzovanie nízkeho významu samotným voľbám („môj hlas aj tak nič nezmení“),
- slabá informovanosť o voľbách a jednotlivých kandidátoch,
- nedostatočná volebná kampaň politických strán,

⁴Výnimkou boli parlamentné voľby v roku 1998, zúčastnilo sa na nich až 80% zo všetkých oprávnených prvovoličov. Významnú úlohu v tomto prípade zohrala najmä mobilizácia mimovládnych organizácií. (Bližšie pozri: Gyarfášová, 2006, s. 4.)

⁵Dostupné štatistické údaje o mladých ľuďoch vo vekovej skupine 18-19 rokov na Slovensku ukazujú, že počet oprávnených voličov neustále klesá. Týka sa to nielen volieb v roku 2010 a 2012 na rozdiel od roku 2006, ale ešte výraznejší pokles bude vo voľbách do NR SR v roku 2014. Ak k tomu pripočítame výsledok pravidelne nižšieho záujmu mladých ľudí o volebnú účasť v porovnaní so staršími vekovými skupinami, budeme sa musieť rozhodnúť aká je naša stratégia generačnej legitimizácie moci a vládnutia na Slovensku. (Mihálik, Podoláková, Štefančík, 2010, s. 6)

- tradičná politika v zmysle politických strán nie je pre mladých ľudí dostatočne prítiahľivá,
- programy jednotlivých politických strán či kandidátov málo reflektujú potreby mladých ľudí a sú spájané skôr s bojom o moc, než s reálnym záujmom o občana.

V čase všeobecne klesajúcej účasti vo voľbách, je to práve mladá generácia elektorátu, ktorá môže priniesť pozitívnu zmenu vo vzťahu k legitimitě výsledku volieb vzhľadom na nízku mieru volebnej účasti. Veď netreba zabúdať na fakt, že „...vysoká účasť mladých ľudí... ako výsledok aktivít občianskych združení... iniciatív mládeže, umožnila závažnú zmenu vo vnútropolitickom spoločenskom živote krajiny i v jej akceptovaní v európskom priestore... Rok 1998 potvrdil, že participácia mladých ľudí na volebnom procese mala nielen svoj význam, ale aj výsledný efekt v zmene vládnutia“ (Macháček, 2011, s. 94). Obdobne sa hovorí, síce v menšom meradle, o podpore strany SaS prvovoličmi a mladými voličmi všeobecne, vo voľbách v roku 2010, kedy nečakaný výsledok nad 12% hlasov voličov dopomohol ku krehkej väčšine pravicovo-centrickej koalícii, ale nejde o zhodný príklad. Na strane druhej je ale nutné akcentovať, že prístup súčasnej mladej generácie občanov – voličov k spoločnosti je do istej miery rizikový. Lahostajnosť k fungovaniu demokratického politického systému smeruje k spochybneniu jeho legitimity, čo v prípade zvyšujúcej sa politickej apatie reálne hrozí.

Je náležité viesť mladých ľudí k pocitu zodpovednosti za fungovanie spoločnosti, uvedomovaniu si svojich demokratických nástrojov vplyvania na spoločnosť, v čom môže zreteľne pomôcť zmena vo vzdelávacom a výchovnom procese. Výchova k demokratickému občianstvu je zložitý proces nadobúdania občianskych, politických a sociálnych práv. Podporné programy štátu zamerané na výchovu k občianstvu sa preto majú usilovať o tom, aby bola občanom poskytnutá nevyhnutná zásoba poznatkov, ale aj výbava „zručnosti“ občianskej a politickej participácie. So zvyšujúcou politickou gramotnosťou mladých bude narastať aj ich občianska vyspelosť, s ktorou je previazaný pocit spoločenskej uvedomelosti a zodpovednosti. A keďže v procese socializácie človeka zohráva dôležitú úlohu vek, je dôležité vštepovať tieto pozitívne návyky podporujúce občiansku a politickú angažovanosť už v mladosti. Je zrejme, že skúsenosť socializácie je silnejšia a intenzívnejšia v skorom veku a táto empiria bude mať trvalý a edukačný dopad na budúce správanie sa jednotlivca. Znamená to, že účastníci, ktorí sú súčasťou politických aktivít v skoršom veku, budú prístupnejší politickej mobilizácii v neskoršom období.⁶

LITERATÚRA

ÁGH, A. 2010. Post-Accession Crisis in the New Memberstates. Progressing or Backslidig in the EU? In: BÚTOROVÁ, Z. - GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. In: *Sociológia*, 2010, roč. 42, č. 5.

BÚTOROVÁ, Z. – GYÁRFÁŠOVÁ, O.: Slovensko na prahu tretej dekády slobody: kontúry participačného paradoxu. In: PLICHTOVÁ, J. (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: teória a realita*. Bratislava: VEDA 2010.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2006. *Retrospektívny pohľad na volebné správanie*. [online]. Bratislava : IVO, 2006, [cit. 30/11/2013]. Dostupné na internete: <http://www.ivo.sk/buxus/docs/vyskum/subor/produkt_2353.pdf>.

GYÁRFÁŠOVÁ, O. 2010. Voľby a voliči. In: BÚTORA, M. – KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G. – BÚTOROVÁ, Z. (eds.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Kalligram 2010.

KATUNINEC, M - ZÁLEŠÁK, T. 2006. *Rúb a lice demokracie*. Zborník z konferencie uskutočnenej v Trnave 8. novembra 2006. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006.

MACHÁČEK, L. 2003. *Mládež, participácia, občianstvo, demokracia*. Analýzy a metodiky rozvoja neformálneho vzdelávania. Ako získať schopnosti občianskej demokratickej participácie. [online]. Trnava-Bratislava : Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV, sekcia mládež, 2003. [cit. 30/11/2013]. Dostupné na internete: <<http://www.spaeds.org/uploads/publikacie/L.Machacek,MLadez,participacia.pdf>>.

⁶Napriek pesimistickým tvrdeniam týkajúcich sa politickej pasivity analyzovanej v tomto príspevku je nutné aspoň okrajovo poznamenať, že na Slovensku pôsobí aj keď malá no aktívna skupina mládeže, ktorá sa o politiku intenzívne zaujíma. Snaha byť politicky aktívnym sa v praxi pretavuje do existencie rozmanitých foriem občianskej a politickej participácie. Ide o praktické príklady zapojenia mladých ľudí do procesov verejnej politiky na úrovni samosprávy, zastúpenie mladých ľudí v rôznych komisiách na úrovni mestských a miestnych zastupiteľstiev alebo tvorba samosprávnych štruktúr mladých ľudí na úrovni škôl (žiacke školské rady) univerzít (akademický senát) alebo miest a obcí (mestské a miestne parlamenty mladých ľudí). Mladý dospelávajúci človek sa môže zapájať aj do petičných akcií, písať články s politickým obsahom do printových médií a rôznych internetových blogov. Nemožno opomenúť aj aktivity mimovládnych organizácií pre mladých ľudí v oblasti simulácie činnosti rôznych zastupiteľských štruktúr (simulácia zasadnutia národného alebo Európskeho parlamentu alebo parlamentného zhromaždenia Rady Európy). Jednou z alternatív, hoci v súčasnosti nie masovo rozšírenou, ktorá umožňuje mladému človeku politicky sa angažovať je aj členstvo a činnosť v mládežníckych politických organizáciách.

- MACHÁČEK, L. 2005. *Politická participácia mladých ľudí v Európe: záverečná správa z výskumu EUYOUNGPART*. Trnava : CERYs, FF UCM 2005.
- MACHÁČEK, L. 2008. *Občiansky deficit mládeže. Politická a občianska participácia študentov na Slovensku*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre výskum mládeže. Katedra politológie FF UCM 2008.
- MACHÁČEK, L. 2010a. *Občianska participácia a volebné správanie študentov na Slovensku. Voľby do Európskeho parlamentu v roku 2009*. Trnava: KP FF UCM 2010.
- MACHÁČEK, L. 2010b. *Formálna a neformálna edukácia stredoškôľakov k demokratickému občianstvu na Slovensku* [online]. In: *Pedagogika.sk*. Slovenská pedagogická spoločnosť, 2010, roč. 1, č. 4. [cit. 30/11/2013]. Dostupné na internete: <http://www.casopispedagogika.sk/studie/machacek-ladislav-formalna-a-neformalna-edukacia-stredoskolakov-k-demokratickemu-obcianstvu-na-slovensku.html>.
- MACHÁČEK, L. 2011. *Úvod do sociológie mládeže*. Trnava: ISV UCM 2011.
- MESEŽNIKOV, G.; GYARFÁŠOVÁ, O.; KOLLÁR, M. 2003. *Slovenské voľby '02: výsledky, dôsledky, súvislosti*. Bratislava : IVO 2003.
- MEŠŤAN, P. 1986. *Sociálne partnerstvo a participácia*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda 1986.
- MIHÁLIK, J. – PODOLÁKOVÁ, E. – ŠTEFANČÍK, R. 2010. *Prvovoliči a ich voličské správanie. Výskum politickej participácie mladých ľudí. Záverečná správa z výskumu*. [online]. IUVENTA 2010. [cit. 29/11/2013]. Dostupné na internete: http://www.vyskummladeze.sk/images/stories/iuventa/DAVM_029/ucm_prvovolicu.
- ONDREJKOVIČ, P. 2003. *Základy sociológie mládeže (Mládež v zrkadle sociológie výchovy a mládeže)*. Nitra : Fakulta sociálnych vied UKF 2003.
- ROŠKO, R. 1997. *Občianstvo v sociálno-systémovom zlome Slovenska 1997*. In: ROŠKO, R. 2000. *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava : Veda 2000.
- SOBIHARDOVÁ, Ľ. (ed.): *Národná správa o politike mládeže v Slovenskej republike*. Bratislava: MŠ SR 2005.
- ŠTEFANČÍK, R. 2010. *Politické mládežnícke organizácie na Slovensku*. Bratislava : Iuventa 2010.
- ŠTEFANČÍK, R. 2013. *Pravicový extrémizmus a mládež na Slovensku*. Brno : Tribun EU 2013.
- Vláda Slovenskej republiky. 2005. *Akčný plán politiky mládeže v roku 2005 a návrh Akčného plánu politiky mládeže na rok 2006*. [online]. [cit. 30/11/2013]. Dostupné na internete: http://www.rokovania.sk/File.aspx/ViewDocumentHtml/Mater-Dokum37636?prefixFile=m_.
- VRÁBLÍKOVÁ, K. 2009. *Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích*. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2009, Vol. 45, No.5.